

հոռոմները եւ պարսիկները ստանում էին ոսկեհանքից մի մի տալանտ, իսկ այժմ օգտւում են միայն հոռոմները:

Արդ՝ այս միացեալ տիրապետութիւնը, եթէ անգամ եղած լինի ժամանակաւորապէս, ցոյց է տալիս, որ ոսկեհանքը զուտ պարսիկ հողի վրայ չէր, այլ իրօք սահմանի շերտում, համաձայն Պրոկոպի նկարագրութեան: Հետեւապէս ոչ մի հիմ չկայ որոնելու ոսկեհանքի տեղը Թորթումի հովտում:

Հաւաստին այն է, որ նա գտնւում էր Թորթումի աւազանը զատող Ղազան լեռնաշղթայի արեւմտեան փեշերի վրայ, ուր սկիզբն է առնում Ճորխ, Սպերի դէմ առ դէմ: Ճորխի ակունքը բաժանւում է նոյն գետի հովտից Սպերի մօտ Խորտուկ կոչուած լեռներով: Այս լեռներն այժմ էլ հռչակուած են իրենց հանքերով: Խորտուկ գիւղի մօտ կայ արծաթահանք: Launey (La Ge'orgie et les richesses minerales de l'Asie էջ 651) ասում է, որ արծաթ կայ Խորտակու տեղում, որ երեւում է որ Խորտուկ գիւղն է:

Cuinet (Ա. 149) վկայում է, որ Սպերի արծաթահանքը մշակւում է ցարդ:

Murray (Handbook Asia minor էջ 214) հաստատում է, որ Սպերը ժամանակով հանքային հարստութեան կենտրոն էր եւ անուանում է Կիան, Սիւլէյմանբար, Սեմարիկ գիւղերը, ուր արծաթէ հանքեր կան:

Մեզ այնպէս է թւում, որ եթէ մի օր պ. Խաչատրեան կուշ-կուշար սարի հմայիչ տեսարանից զրկէր իրեն եւ իջնէր Սպերի ձորը եւ այս տեղերի նկարագրութիւնն անէր, շատ աւելի մեծ ծառայութիւն մատուցած կը լինէր հայրենագիտութեան, քան զբաղուել յոյն պատմիչների քննութեամբ, որ երբեք արդիւնաւէտ չի կարող լինել, քանի որ անգէտ է յունարէն լեզուին: Քննելի բնագրի լեզուն գիտնալը առաջին եւ անհրաժեշտ պայմանն է, որ քննութիւնը լինի եթէ ոչ ուղիղ, գոնէ անկախ եւ գիտակցական:

* * *

Հակառակ որ մենք յատկապէս չեւտել ենք, թէ Փարանդիոն բերդ չէ, պ. Խաչատրեանը իրաւունք է համարում ասել.

«Պրոկոպի անգլիացի թարգմանիչը, որից

օգտւում ենք եւ մենք, միշտ էլ բերդ գիտէ թէ՛ Բոլոն եւ թէ՛ Փարանդիոն»:

Սրանով ամբաստանում է եւ անգլիացի թարգմանչին:

Երկու մեղք է դործում նա՝ նախ թարգմանչի դէմ, յետոյ թարգմանչի հետ Պրոկոպի դէմ:

Փաստ է, որ անգլիացի թարգմանիչը միայն մի եւ այն առաջին անգամ բերդ է կոչում Փարանդիոն, այնուհետեւ նոյն անունը պատահում է վեց թէ քօթ տեղ եւ երբեք բերդ չէ անուանում, այլ համաձայն բնագրին միայն Փարանդիոն:

Պ. Խաչատրեանին պակասում է բանասիրական ներուժիւն: Ունենալով ձեռքի տակ մի հրատարակութիւն, ուր մի էջի վրայ յունական բնագրին է, եւ դէմ ու դէմը միւս էջում անգլիերէն թարգմանութիւնը, նա անգոր է ոչ թէ միայն թարգմանութիւնը ճշգրէլ, այլ անգամ թարգմանութեան հետեւել բարեխղճօրէն եւ առանց աղաւաղելու:

Պրոկոպ ասում է, որ հոռոմները զբաւեցին «Choria, phrourion to Bolon kai to Pharangion kaloumenon», որ է «(Երկու) վայրեր՝ բերդն Բոլոն եւ Փարանդիոնն կոչեցեալ»:

Անգլիացի թարգմանիչը հասկացել է «եւ «Փարանդիոնն կոչեցեալ քերդն, phrourion», մինչդեռ իսկական իմաստն է՝ եւ Փարանդիոնն կոչեցեալ վայրն, chorion: Այսինքն՝ եթէ պէտք կայ լրացնելու բնագիրը, աւելացնելու է Խորիոն եւ ոչ Ֆուրիոն, քանի որ երկու վայրերը choria են կոչուած:

Սխալը լեզուական չէ, այլ իմաստի: Ինչ որ ներելի է թարգմանչին, ներելի չէ հետադոտողին: Պատմիչն այնուհետեւ քանիցս անգամ յիշատակում է նոյն անունները եւ Փարանդիոն, յիշուած է առանձին թէ Բոլոնի հետ, երբեք բերդ չէ անուանւում, մինչդեռ Բոլոն միշտ բերդ է մնում:

Այս վայրերի հետ պատմիչն յիշում է եւ սրանց բախտակից լաղական զոյգ բերդերը՝ Շարապան եւ Սկանդա, եւ միշտ դործ է անում երկուսի համար phronria «բերդեր» եւ առանձին phronrion «բերդ»:

Դարձեալ, յիշուած «Փարանդիոնն կոչեցեալ» բառերին հետեւում է անմիջապէս,